

kitî, Kahire 1324/1906, 1935; nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382/1962; Beyrut 1403/1983, 1407/1987). **6.** *Mecâlisü'l-‘ulemâ’*. Ünlü dilciler arasında cereyan eden ve birçoğu halifelerin huzurunda gerçekleşmiş olan 156 gramer ve lugat meselesine ilişkin tartışmaları kapsar (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Küveyt 1962; Kahire 1403/1983). Dursun Ali Türkmen eser üzerine doktora tezi hazırlamıştır (*Arap Dilbilimcisi Zeccâcî ve Mecâlisü'l-Ulemâ’sında Ele Alınan Filolojik Tartışmaların Değerlendirilmesi*, 2002, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). **7.** *el-Mesâ’ilü'l-müteferrika*. Ebû Bekir eş-Şeybânî'nin Taberiye'den Dimaşk'a gönderdiği mektupta Zeccâcî'ye sorduğu on bir gramer meselesini ve cevaplarını içerir (Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, V, 113-158). **8.** *Kitâbü'l-Lâmât*. Eserde Arap dilinde ve Kur'an'da geçen otuz bir lâm çeşidi misalleriyle açıklanır (nşr. Mâzin el-Mübârek, Dimaşk 1389/1969, 1985; T trc. Ahmed Yüksel, *Lamlar Kitabı*, Samsun 2005). **9.** *Hurûfü'l-me‘ânî* (nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd, Riyad 1402/1982; nşr. Ali Tevfik el-Hamed, Amman 1404/1984). **10.** *Muhtaşarü'z-Zâhir*. Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî'nin *ez-Zâhir fî me‘ânî'l-kelâm ellezî yestâmilühü'n-nâs* adlı eserinin muhtasarıdır (yazmaları için bk. Sezgin, VIII, 281). **11.** *el-İbdâl ve'l-mu‘âkabe ve'n-nezâ'ir*. Harfleri benzeşen, dönüşen ve değişime uğrayan kelimelere dairdir (nşr. İzzeddin et-Tenûhî, Dimaşk 1381/1962). **12.** *Tefsîru risâleti Edebi'l-kâtib*. İbn Kuteybe'ye ait *Edebi'l-Kâtib*'in mukaddimesinin şerhidir (nşr. Abdülfettah Selîm, Kahire 1993). **13.** *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâcî*. Çeşitli dil ve edebiyat meseleleriyle kıssa, haber ve anekdotları içerir (nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek, Bağdat 1401/1980). **14.** *el-İzkâr bi'l-mesâ'ili'l-fıkhiyye* (yazma nüshası için bk. *a.g.e.*, IX, 95). **15.** *Kitâbü'l-Envâ’* (*a.g.e.*, VII, 354; VIII, 105). Kadîm astroloji ve meteorolojinin kelimeleriyle tabirlerini kapsar. **16.** *Risâle fî idgâmi lâmi't-tâ'rîf* (*a.g.e.*, IX, 94). **17.** *Risâle fî beyânî'l-es‘ileti'l-vâride ‘ale'l-besmele ve ecvibetihâ* (Brockelmann, I, 171; Sezgin, VIII, 106).

Kaynaklarda Zeccâcî'ye nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *Kitâbü'l-Kavâfi* (*el-Muhtera’ fî'l-kavâfi*), *el-Kâfi fî'n-naḥv*, *Şerḥu Kitâbi'l-Elif ve'l-lâm li'l-Mâzinî*, *Mâ Yenşarîfû ve mâ lâ yenşarîf*, *el-Mecmû‘ fî ma‘rifeti’ş-şî‘r ve'l-kavâfi*, *Kitâbü Ğarâ’ibi mecâlisi'n-naḥviyyin ez-zâ‘ide ‘alâ Taşnîfi'l-muşannifin*, *İstid-*

râk ‘alâ İslâhî'l-mantık (*li'bni's-Sikkit*), *Şerḥu (Tefsîrû) Risâleti Kitâbi Sibeveyhi*, *Kitâbü'l-Mesâ'ili'ş-şâgîr*. Ebü'l-Kâsım'ın hocası Zeccâc'a ait *Kitâbü Fe‘altû ve ef‘altû* adlı eser bazı kaynaklarda yanlışlıkla kendisine izâfe edilir. Zeccâcî üzerine Mâzin el-Mübârek (bk. bibl.), Ahmed A. M. el-Leysî (*Kitâbü'l-Cümel li'z-Zeccâcî ve eşerühü fi'n-naḥvi'l-Arabî*, yüksek lisans tezi, 1978, Kahire Üniversitesi), Hatice es-Saydalânî (*Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî ve eşerühü fi'd-dirâsâti'n-naḥviyye*, Mekke 1402/1982), Sümeyye Sarmış (*Basra Dil Ekolü ve Zeccâcî'nin el-Cümel'i*, yüksek lisans tezi, 2000, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Ramazan Sönmez (*Zeccâcî ve el-Cümel'in Bazı Dil Hususiyetleri*, doktora tezi, 2000, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) çalışmalar yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-İzâh fî ‘ileli'n-naḥv* (nşr. Mâzin el-Mübârek), Kahire 1959, neşredenin girişi, s. 1-23; a.e. (nşr. Abdüsselâm Hârûn), Kahire 1407/1987, neşredenin girişi, s. 9-16; a.mlf., *İştikâku esmâ‘illâh* (nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, neşredenin girişi, s. 9-12; a.mlf., *el-Cümel fî'n-naḥv* (nşr. Ali Tevfik el-Hamed), İrbid 1408/1988, neşredenin girişi, s. 7-33; a.e. (nşr. İbn Ebû Şeneb), Paris 1957, neşredenin girişi, s. 5-16; a.mlf., *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâcî* (nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek), Bağdat 1401/1980, neşredenin girişi, s. 5-13; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabakâtü'n-naḥviyyin ve'l-luḡaviyyin* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1392/1973, s. 129; Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dimaşk* (nşr. Ali Şîrî), Beyrut 1416/1996, XXXIV, 202-204; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ’* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1386/1967, s. 379; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (nşr. Muhammed Mustafa), Kahire 1303/1885, VIII, 163; İbnü'l-Kıfî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 160-161; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu‘âf* (nşr. M. Emîn el-Hançî), Kahire 1326, s. 228, 279, 297; a.mlf., *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Abdülâl Sâlim Mekrem), Beyrut 1406/1985, V, 113-158; a.mlf., *el-Müzhir* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye), II, 421, 448, 466; *Keşfü'z-zunûn*, I, 48, 163, 210, 398, 603; II, 947, 1032-1036, 1396-1397, 1422, 1535, 1625; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 170-171; Mâzin el-Mübârek, *Zeccâcî: Ḥayâtühü ve âşarühü ve mezhebühü'n-naḥvi*, Dimaşk 1960, s. 8-39, ayrıca bk. tür.yer.; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 252-255; Sezgin, *GAS*, VII, 354; VIII, 105-106, 281; IX, 88-95; M. Y. Suleiman, "Sibawaihi's Parts of Speech According to Zajjâji", *JSS*, XXXV/2 (1990), s. 245-264; Ahmet Yüksel, "Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî ve Kitâbü'l-Lâmât'ı", *Nüşa*, I/2, Ankara 2001, s. 136-148; Mehmet Şirin Çıkar, "ez-Zeccâcî'nin el-İdâh fî 'ileli'n-naḥv ve el-Cumel fî'n-naḥv Adlı Eserleri Bağlamında Nahiv İlmine Bakış", a.e., IV/14 (2004), s. 71-78; C. H. M. Versteegh, "al-Zadjjâdji", *EP* (İng.), XI, 378-379.

ZECEL

(الزجل)

Endülüs'te ortaya çıkan bir halk şiiri türü.

Sözlükte "oyunmak, şarkı söylemek" anlamına gelen zecel Endülüs'te geliştirilen, Arapça gramer kurallarına uymayıp mahallî telaffuz ve kullanımları esas alan halk şiiri türünün adıdır. Endülüs'te müveşşah türü şiir yaygınlaşınca gramer kurallarından haberdar olmayan halk bundan etkilenecek zecel söylemeye başlamıştır. Zecel şairine zecellî denir. Halk müveşşahlarına zecel isminin verilmesinin sebebi, güftelerinin kolayca bestelenebilmesinin yanında vezninin de raks hareketlerine uygun olmasıdır.

Endülüs edebiyatı uzmanları zecel türünün gelişme seyrini beş döneme ayırır (Abdulaziz Atîk, s. 398-402). Bunların ilki müveşşah türlerinden etkilenen halk şarkıları dönemi, ikincisi V. (XI.) yüzyılda ortaya çıkan ve i'rab kurallarına uyan şairler dönemi, üçüncüsü Mülûkû't-tavâif devrinin sonlarında ve Murâbitlar devrinin başlarında görülen VI. (XII.) yüzyıl şairleri dönemidir. Bu üçüncü dönemde İbn Kuzmân zecelleriyle ün kazanmıştır. Onun, divanının giriş bölümünde anlattığına göre halk şiirinde i'rab zevksizliğe ve zorlamaya yol açar. Şiir herkesin anlayabilmesi için halk diliyle yazılmalıdır. Zecel belâgat ve zorlamalardan uzak, hayat ve neşe dolu, acı, latife yönü ağır basan konularıyla eğlence meclislerinde şarkı söyleyenlerin dilinden düşmeyecek avamî sözlerle dolu olmalıdır. IV. (X.) yüzyılın sonlarından itibaren Yûsuf b. Hârûn er-Remâdî ve Ubâde b. Mâüsse-mâ ile müveşşaha yapılan değişiklikler popüler zecel türüne çığır açmış, bunun ilk örneklerini Ahtal b. Nümâre, İbn Gurle, Yahluf b. Raşid vermiştir.

VI. (XII.) yüzyılda İbn Kuzmân zeceli belli esaslara bağlayınca sözlü dönemden yazılı döneme geçilmiştir. Kendisinden önceki şairlerin zecellerini incelediğini belirten İbn Kuzmân bu türü islah ettiğini, zorlamaya dayalı edebî sanatlardan ve gramer kurallarından arındırdığını kaydeder. Bununla birlikte herkesin zecel söyleyebileceğini, zecel söyleyenlerin bir kısmının taklitçilikten ileriye gidemediğini vurgular. Kendi zecellerinin mükemmel olduğunu ve önceki şairlerden sadece Ahtal b. Nümâre'nin zecellerini beğendiğini ifade eder (*DîA*, XX, 155). İbn Kuzmân'ın ardından Müdgallis (Ahmed b. Hâc) gelir. Zecel-

lerden oluşan divanı zamanımıza ulaşmasa da onun on üç medih zecelini Safiyyüddin el-Hillî *el-Âtlü'l-hâlî*'sinde kaydeder.

Zecel türünün gelişim tarihinde dördüncü dönemi VII. (XIII.) yüzyıla kadar uzanan sürede Ebü'l-Haccâc, İbnü'z-Zeyyât, İbn Cahder el-İşbîlî, İbnü'd-Debbâğ el-Mâlikî, Ebü Bekir el-Hassâr, Ebü Bekir b. Sârim el-İşbîlî, Ebü Zeyd el-Haddâd el-Belensî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed eş-Şâtîbî, Ebü Bekir b. Umeyr el-Mağribî, Ebü Abdullah Muhammed b. Hassûn el-Hallâ, Ebü'l-Hasan Sehl b. Mâlik, Yahyâ b. Abdullah el-Bahbedâ gibi şairler temsil eder. Bunların zecelleri *Muhtârü mâ li'z-zec-câlin el-maṭbû'în* ve *Mûlaḥu'z-zeccâlin* adlı mecmualarda toplanmıştır (Mustafa eş-Şek'a, s. 449-450). Beşinci ve son dönemin temsilcileri olarak da VIII. (XIV.) yüzyılda Vezir Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, Muhammed b. Abdülazîm, Ebü Abdullah Muhammed b. Nâciye el-Lûrkî gibi isimler sayılabilir (İbn Haldûn, III, 324).

Başlangıçta sadece gazel türünde ve tabiat tasviri temalarında, daha sonra medih, hiciv, hamriyyât ve tasavvuf gibi geniş bir alanda zecel ürünleri verilmiştir. Endülüs'te tasavvufî zecelde öncü kabul edilen Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüsterî'nin divanında 100'e yakın zecel yer alır. Tasavvufî zecelde ikinci isim Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir.

Zecellerin kafiye düzeni genelde "aa bbb a, ccc a, ddd a..." şeklindedir. Zeceller de müveşşah türünde olduğu gibi "matla" veya "mezhep" denilen beyitle başlar. Matla'ları meydana getiren mısralara "gusn", ardından gelen mısralardan oluşan kıtalara "devir" adı verilir. Devri teşkil eden her mısra "sımt" denilen birkaç cüzden oluşur. Her devir "kuffl" (tekili kafle) tabir edilen mısralarla son bulur. Bir kafle'nin her bir cüzüne de gusn denir. Devir ve onu takip eden kafleden bir beyit ortaya çıkar. Zeceller genellikle "harce" (çıkış) diye anılan matla'n kafiyesiyle aynı olan kafiyeyle sona erer. "abab ccc ab, ddd ab..." gibi kafiye düzeninde fazla yaygın olmayan zecel türleri de vardır. "bbba, ccca..." gibi matla bulunmayan zecellere erken dönemlerde rastlanmaktadır. Ayrıca "aa bbb aa, ccc aa..."; "ab ccc ab, ddd ab..."; matla'sız olarak "dedede abcb, fgfgfg abcb, hihih abcb..." gibi kafiye düzenine sahip zeceller mevcuttur. Zecellerin uzunluğu da farklılık gösterir. Müveşşaha benzenen genelde beş altı beyitten, bazan da on bir beyitten meydana gelirken İbn Kuzmân kırk iki beyte varan zecel yazmış-

tır (Mustafa eş-Şek'a, s. 462; *EP* [İng.], XI, 373; *DİA*, XXXII, 230).

Modern dönemde zecel bazı şairler tarafından siyasal ve sosyal eleştiri aracı olarak kullanılmıştır. Bunların en meşhurları Mısır'da Hüseyin Şefîk el-Mısri, Mahmûd Remzî Nâzım, Mahmûd Bayram et-Tûnisî, Ahmed Râmî, Ahmed Fuâd Necm, Bedî' Hayrî, Fuâd Haddâd, Salâh Şâhîn; Irak'ta Abbûd el-Kerhî, Muzaffer en-Nevvâb; Lübnan'da Reşid Nahle, Saîd Akl, Mişel Tarrâd ve Rahbânî kardeşlerdir (*EP* [İng.], XI, 376-377).

Zecelle ilgili çeşitli eserler kaleme alınmıştır: Safiyyüddin el-Hillî, *el-Âtlü'l-hâlî ve'l-mürḥaşu'l-ğâlî* (nşr. Hüseyin Nassâr, Kahire 1981); İbn Hicce el-Hamevî, *Bülûgu'l-emel fi fenni'z-zecel* (nşr. Rızâ Muhsin el-Kureyşî, Dimaşk 1974); Nevâcî, *'Ukûdü'l-le'âl fi'l-müveşşehât ve'l-ezcâl* (nşr. Abdüllatif eş-Şihâbî, Bağdat 1982; nşr. Ahmed M. Atâ, Kahire 1420/1999; Endülüs ve Mağrib müveşşahları ile zecellerine Doğulu şairlerce yazılan bazı nazireleri ihtiva etmektedir); Münîr İlyâs el-Gassânî, *ez-Zecel* (Beyrut 1952); Abdülazîz el-Ehvânî, *ez-Zecel fi'l-Endelüs* (Kahire 1957); Abbas b. Abdullah el-Cerrârî, *ez-Zecel fi'l-Mağrib* (Rabat 1970); M. Abdülmün'im Ebü Büseyne, *ez-Zecellü'l-'Arabî* (Kahire 1393/1973); Şebrâvî, *Ḥamlü zecel* (Bulak 1290); İbnü'l-Kilâî, *Zeceliyyâtü Cebrâ'il İbni'l-Kılâ'î* (nşr. Butrus el-Cümeyyil, Beyrut 1982); Fevzî S. İsâ, *el-Müveşşehât ve'l-ezcâl* (İskenderiye 1990); Henk Heijkoop – Zwartjes Otto, *Muwassah, Zajal, Kharja: Bibliography of Strophic Poetry and Music From al-Andalus and their Influence in East and West* (Leiden 2004); Muhammed Bin-Şerîfe, *Târîḥu'l-emşâl ve'l-ezcâl fi'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (I-V, Rabat 2006). İbn Saîd el-Mağribî *el-Mukteṭaf min ezâhiri't-turaf* adlı eserinin son kısmını müveşşahlara ve zecellere ayırmış, İbnü'd-Debbâğ el-Mâlikî'nin *Kitâbü Mûlaḥu'z-zec-câlin* (*Kitâbü'l-Ezcâl*) adlı eserinden nakiller yapmıştır (*el-Muğrib*, I, 283-285, 438-441; II, 283). Endülüs'te müveşşahları zecellerin takip etmesi gibi özellikle Güney Amerika Mehcer edebiyatında şiir ve nesrin ardından zecel gelmiş, *er-Ravza* ve *Ravzatü'z-zecel* adlı dergilerde bu tür şiirlere yer verilmiştir. Mehcer edebiyatında "zecel prensi" diye anılan Selîm Lutfullah, *el-Bürçü'l-aḥzar* (1953) adlı zecel divanının şairi Yûsuf Es'ad Gânim, Selîm Nâdir ve Ni'met Kazan da bu türde başarıları eserler vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 283-285, 438, 441; II, 283; Safiyyüddin el-Hillî, *el-Âtlü'l-hâlî* (nşr. Hüseyin Nassâr), Kahire 1981, s. 15-21, 38-39, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Zakir Kadîrî Ugan), İstanbul 1957, III, 321-351; İbn Hicce, *Bülûgu'l-emel fi fenni'z-zecel* (nşr. Rızâ Muhsin el-Kureyşî), Dimaşk 1394/1974, s. 56-138; Bağdatlı Mehmed Fehmî, *Târîḥ-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, İstanbul 1332, s. 506-507; Mustafa Sâdik er-Râfî, *Târîḥu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut 1394/1974, III, 172-179; Abdülazîz Atîk, *el-Edebü'l-'Arabî fi'l-Endelüs*, Beyrut 1976, s. 295-312, 398-402; Mustafa eş-Şek'a, *el-Edebü'l-Endelüsî*, Beyrut 1983, s. 447-463; İhsan Abbas, *Târîḥu'l-edebî'l-Endelüsî*, Beyrut 1985, s. 252-279; J. T. Monroe, "Zajal and Muwashshaḥa", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 398-419; a.m.f., "Literary Hybridization in the Zajal: Ibn Quzmân's Zajal 88", *JAL*, XXXVIII (2007), s. 324-351; W. Hoenerbach – H. Ritter, "Neue Materialien zum Zajal, I. Ibn Quzmân", *Oriens*, III (1950), s. 266-315; a.m.f., "Neue Materialien zum Zajal, II. Mudğalis", a.e., V (1952), s. 269-301; F. Corriente, "Again on the Metrical System of Muwaşşah and Zajal", *JAL*, XVII (1986), s. 34-49; C. F. Seybold – Fehim Bajraktareviç, "İbn Kuzmân", *İA*, V/2, s. 763-766; Nihad M. Çetin, "Şiir", a.e., XI, 537; G. S. Colin, "İbn Kuzmân", *EP* (İng.), III, 849-852; W. Stoetzer, "Zajjal", a.e., XI, 373-377; Ahmed Pâketçî, "İbn Kuzmân", *DMBİ*, IV, 463-470; M. Faruk Toprak, "İbn Kuzmân", *DİA*, XX, 154-155; Mustafa Aydın, "Müveşşah", a.e., XXXII, 230.

MUSA YILDIZ

ZECR

(الزجر)

Gelecek hakkında bilgi edinmek amacıyla, uçurulan bir kuşun sağa yönelmesinin uğurlu, sola yönelmesinin uğursuz sayılması anlamındaki terim (bk. UĞURSUZLUK).

ZEHÂVÎ

(الزهوي)

Cemil Sıdkı b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî ez-Zehâvî (1863-1936)

Iraklı düşünür, şair, edip ve yazar.

1 Muharrem 1280 (18 Haziran 1863) tarihinde Irak'ın Süleymaniye şehrinde doğdu. Tanınmış Kürt aşireti Bâbân'ın yönetici sülâlesine mensuptur. Dedesi Molla Ahmed kardeşleriyle ihtilâfa düşerek İran'ın Kirmansâh şehrine bağlı Zehâv kasabasına göç etmiş, emîrin oğluna hocalık yapmış, hasta olan bu genç ölümüne üzerine onun nişanlısıyla evlendirilmiş, bu evlilikten Zehâvî'nin babası Muhammed Feyzî